

وَرَدَهُ بِالْخَيْرِ وَاللَّهُ

تاریخ معاصر ایران

فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران

سال یازدهم، شماره چهل و چهارم، زمستان ۱۳۸۶

مدیر مسئول: محمدحسین طارمی

سر دبیر: موسی فقیه حقانی

ویراستار: محمدتقی بهرامی حران

حروفچینی و صفحه‌آرایی: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

چاپ: مؤسسه فرهنگی، پژوهشی چاپ و نشر نظر

نشانی: تهران، الهیه، خیابان شهید فیاضی (فرشته سابق)، نبش چناران، شماره ۱۲۸

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵

تلفن: ۲۲۰۰۳۴۶۹

دورنگار: ۲۲۶۰۲۰۹۶

پست الکترونیکی: info @ iichs.org

نشانی وب: http://www.iichs.org

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

مسئولیت مقالات بر عهده نویسندگان است و چاپ مقاله به معنی تأیید مطالب آن نیست.

استفاده از مطالب و عکسهای فصلنامه فقط با ذکر منبع و مأخذ مجاز می‌باشد.

تاریخ معاصر ایران از بازگرداندن مطالب رسیده معذور است.

تاریخ معاصر ایران در کوتاه کردن و ویرایش مطالب آزاد است.

فهرست مطالب

● مقالات

- داستان عضوپذیری حزب رستاخیز / مظفر شاهی ۵-۵۴ .....
- تمبر شیر و خورشید مشروطه (نگاهی کوتاه به تأثیر حاکمیت نظام مشروطه بر چاپ تمبر و تصاویر آن / مرجان رامی ۷۳-۵۵ .....
- مناسبات سیاسی علمای شیعه با سلاطین و دیدگاههای امام خمینی (ره) / علی ابوالحسنی (منذر) ۷۵-۱۱۶ .....
- آسیب‌شناسی فرهنگی - اجتماعی جامعه ایران عصر مشروطه / عبدالمهدی رجایی ۱۱۷-۱۵۰ .....

● گفت‌وگو و خاطرات

- وزارت کشور و استانداران پیشین (۱)؛ مصاحبه با مهندس جواد تبریزی استاندار خلیج فارس و جزایر و بنادر عمان / مرتضی رسولی پور ۱۵۱-۱۹۶ .....

● اسناد

- والیگری مصدق (۲)، آذربایجان / جلال فرهمند ۱۹۷-۲۵۶ .....
- سرزمین آرزوها / جلال فرهمند ۲۵۷-۳۰۳ .....

● گزارش

- گزارش کامل هشتمین نشست بررسی مطبوعات ایران؛ ملی شدن نفت و ریشه‌یابی واقعه ۲۸ مرداد (۲) با حضور دکتر داود باوند، محمود طلوعی و محمد کشاورزبان / مرتضی رسولی پور ۳۰۵-۳۴۵ .....

تمبر شیر و خورشید مشروطه

نگاهی کوتاه به تأثیر حاکمیت نظام مشروطه بر چاپ تمبر و تصاویر آن

مرجان رامی

تصاویر موجود بر روی تمبر هر کشور؛ از یک نقش، نوشته و یا نمادی خاص گرفته تا علائم و نشانه‌های کوچک و حتی محل و نحوه قرار گرفتن هر یک از آنها، همگی گویای تفکرات حاکم بر نظام آن کشور است. بنابراین تغییر و تحول در افکار و نظام حاکم بر هر مملکت بر چگونگی شکل‌گیری و اشکال چاپ شده بر روی تمبرها - به عنوان یک ابزار دولتی - تأثیر مستقیم می‌گذارد. با توجه به این مطلب، به منظوری بردن به تأثیر حاکمیت نظام مشروطه بر چگونگی چاپ تمبر و تصاویر آن، در این مقاله، ضمن اینکه کوشیده‌ایم با استفاده از مذاکرات مجلس اول به روشن نمودن وضعیت چاپ و استفاده از تمبر در ابتدای این دوره بپردازیم، اصل تلاش را بر بررسی تصاویر موجود بر تمبرهای دوره مشروطه از آغاز تا یک دوره ده ساله پس از آن و مقایسه آنها با تصاویر موجود بر تمبرهای پیش از این دوره متمرکز نموده‌ایم. در اصل، این مقاله بر آن است تا با بررسی دقیق و مقایسه‌ای تصاویر موجود بر تمبرهای پس از مشروطه، به تحلیل و بررسی علل ایجاد تغییر کلی تصاویر و یا جا به جایی علائم و نمادها پرداخته، ردپایی از تغییر و تحولات ناشی از حاکمیت نظام مشروطه - قانونمند شدن نظام سلطنت، رشد احساسات ناسیونالیستی و بیگانه‌ستیزی؛ تلاش برای بازیابی هویت ملی و توجه بیشتر نسبت به باستان‌گرایی - را بر تصاویر این تمبرها نشان دهد.

تمبرهای شیر و خورشید اولیه

در ایران، پست به معنای امروزی در سال ۱۲۶۷ق / ۱۸۵۰م یعنی اواخر صدارت امیرکبیر که چاپارخانه رسماً تأسیس شد، به وجود آمد.^۱ پس از برکناری امیرکبیر،

۱. «از چاپار تا پست الکترونیکی: دیداری از موزه پست»، مجله سروش، س ۱۶، ش ۷۱۱ (مهر ۱۳۷۳)، ص ۲۷.

وضعیت تشکیلات پستی کشور روز به روز اسفبارتر گردید. ناصرالدین شاه که همواره خواهان ایجاد تغییر و تحول در نظام اداری کشور بود به دنبال ایجاد تشکیلات جدید پستی در عثمانی و استفاده از تمبر^۲ پست در مراسلات آن کشور از سال ۱۲۸۰ ق/ ۱۸۶۳ م^۳ و رواج یافتن تمبرهای مستعمراتی هند و انگلستان در سرویسهای پستی انگلستان در خلیج فارس بدون اجازه دولت ایران، به فکر ایجاد تغییرات اساسی در نظام پستی کشور افتاد.^۴

به دنبال تصمیم جدی ناصرالدین شاه برای مدرن نمودن پست ایران، حسینقلی خان امیرنظام گروسی، وزیر مختار ایران از پاریس احضار و همراه هیئتی به منظور تهیه نمونه‌هایی برای تمبر ایران در اوایل سال ۱۲۸۲ ق/ ۱۸۶۵ م راهی پاریس شد.^۵ یک طراح فرانسوی به نام ریستر^۶ که از مأموریت هیئت مذکور اطلاع یافته بود نمونه‌هایی با نقش شیر و خورشید تهیه و به ایشان ارائه نمود که مورد قبول هیئت واقع نشد. (تصاویر ش ۱ پیوست) ریستر بعدها این نمونه‌ها را چاپ کرد و در نمایشگاه هنری پاریس که در سال ۱۸۶۶ م/ ۱۲۸۳ ق دائر گردید، به معرض نمایش و فروش گذاشت.^۷

هیئت اعزامی ایران پس از بررسی فراوان، بالأخره با نمونه‌هایی که آلبرت بار^۸، کارمند ضرابخانه پاریس، تهیه کرده بود، و دارای زمینه ظریف شرقی بود، موافقت

۲. مغولها به مهر مخصوصی که بر روی تمبرها می‌زدند و یا احشام خود را با آن داغ می‌نمودند «تمغا» می‌گفتند و احتمالاً این لغت به اروپا رفته و به همان معنی مهر بر روی کاغذ با تبدیل (غ) به (ر) در زبان فرانسه معمول گردیده است. به هر حال کلمه تمبر یک واژه فرانسوی است. ر.ک: مجله مخصوص تمبر (جام)، س اول، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۸)، ص ۷.

۳. اگر دولت عثمانی یعنی ترکیه کنونی را یک کشور اروپایی قلمداد کنیم ایران نخستین کشور آسیایی در چاپ تمبر محسوب می‌گردد. ر.ک: به قلم آماتور: «تمبر پست»، مجله تمبر، س ۱، ش ۲ (۱۵ تیر ۱۳۳۰)، ص ۱۳.

۴. فریدون عبدلی فرد. تاریخ پست در ایران از صدارت امیرکبیر تا وزارت امین الدوله (۱۲۹۷-۱۲۶۷ هجری قمری). تهران، هیرمند، ۱۳۷۵. صص ۳۶-۳۷.

۵. محمدحسن خان اعتمادالسلطنه. تاریخ منتظم ناصری. محمداسماعیل رضوانی. تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۶. ج ۳، ص ۱۸۷۳؛ مرآة البلدان. عبدالحسین نوایی، میرهاشم محدث. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۷. ج ۳، صص ۱۴۸۴-۱۴۸۵؛ روزنامه دولت علیه ایران، ش ۵۷۶، ۲۸ جمادی الاول ۱۲۸۲ ق. ر.ک: روزنامه دولت علیه ایران، کتابخانه ملی، ج ۲، ص ۸۱۲.

6. Riester.

۷. از آنجایی که این تمبرها بدون اجازه رسمی دولت ایران چاپ شده و اثری از آنها در کاتالوگها نیست، نباید آنها را در مجموعه تمبرهای ایران - به عنوان اولین تمبر - جای داد. ر.ک: فریدون عبدلی فرد، همان، صص ۴۲-۴۳؛ ادوارد ژوزف، «تمبرهای ایران»، مجله تمبر، س ۱، ش ۲ (۱۵ تیر ۱۳۳۰)، ص ۶.

8. Albert Barre.

نمودند. (تصویرش ۲ پیوست) یک سال و اندی پس از آن در نیمه سال ۱۲۸۵/ق ۱۸۶۸م^۹ با انجام تغییرات جزئی در کلیشه‌های بار، تمبر معروف به «سری باقری» که نخستین تمبری است که در جریان پستی کشور مورد استفاده قرار گرفت، به چاپ رسید.^{۱۰} (تصویرش ۳ پیوست)

از سال ۱۲۸۵ تا ۱۲۸۸ق استفاده از تمبر قاعده و ترتیب منظمی نداشت، و تعرفه اعلام شده بر اساس تعداد کاغذ داخل پاکت دریافت می‌گردید - به جای وزن پاکت - که در اختیار و انحصار رئیس چاپارخانه‌ها بود. به این ترتیب امکان خرید تمبر و الصاق آن بر روی پاکت در مواقع لزوم وجود نداشت و شخص می‌بایست نامه خود را جهت الصاق تمبر به پستخانه یا چاپارخانه می‌برد. در ۱۲۸۸ق با اعلام تعرفه جدید پستی^{۱۱}، استفاده از تمبر که به شکل ناقصی صورت می‌گرفت، سامان یافت.^{۱۲}

در ۱۲۹۰ق گوستاوفن ریدر^{۱۳} که از کارمندان عالی رتبه پست اطریش بود، برای انتظام بخشیدن به تشکیلات پستی به ایران فرستاده شد. اولین اقدام خارج نمودن تمبر «سری باقری» از جریان پستی کشور به دلیل سوءاستفاده و چاپ تمبرهای جدیدی از روی کلیشه‌های قبلی آلبرت بار بود.^{۱۴} ریدر همچنین نظامنامه‌ای برای پست ایران تهیه نمود که بر طبق آن هزینه پستی بر اساس وزن محاسبه شده تابع مقررات اتحادیه بین‌المللی پستی گردید.^{۱۵} قبل از سال ۱۲۹۴ق. ۱۸۷۷م. که ایران به اتحادیه بین‌المللی

۹. جلال‌الدین شریفیان، «تمبرگرانیهاترین کاغذ جهان»، قسمت دوم، مجله کهکشان، س ۱، ش ۴، (تیر ۱۳۶۹)، ص ۴۴؛ علی‌اکبر دهخدا. لغت‌نامه. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۳. ج ۱۳، ص ۹۳۷.

۱۰. برای اطلاع بیشتر از تمبرهای اولیه ایران، ر.ک: جلال‌الدین شریفیان، «تمبرگرانیهاترین کاغذ جهان»، مجله کهکشان، س ۱، ش ۳ (اردیبهشت ۱۳۶۹)، صص ۴۲-۴۳؛ ژوزف، مقاله پیشین، صص ۵-۸؛ ش ۳، صص ۸-۱۰؛ ش ۴، صص ۹-۱۰؛ شریفیان، «تمبرهای گمشده عصر قاجار»، کهکشان، س ۳، ش ۱۸ (اردیبهشت ۱۳۷۰)، صص ۶۰-۶۴؛ عبدلی‌فرد. تاریخ پست در ایران؛ تمبرهای شیر و خورشید اولیه ایران. تهران، هیرمند، ۱۳۷۸. صص ۹، ۱۰، ۱۶ و ۳۸.

۱۱. «اعلان چاپارخانه مبارکه»، روزنامه ایران، ش ۶۹، ۱۷ ذی‌قعدة ۱۲۸۸ق. ر.ک. روزنامه ایران، کتابخانه ملی، ج ۱، ص ۲۷۳.

۱۲. جلال‌الدین شریفیان، «تمبرگرانیهاترین...»، قسمت دوم، ص ۴۴؛ فریدون عبدلی‌فرد، تاریخ پست در ایران از صدارت... همان، صص ۴۹-۵۰؛ حسنعلی برهان، «تاریخچه پست ایران ۳»، مجله پست و تلگراف و تلفن، س ۱، ش ۱۰ (مرداد ۱۳۱۲)، صص ۲۶-۲۷.

13. G. Riededrer.

14. Gorge, Curozon: *Persia the Persian Question*, London: Longmans, 1892, vol 1, p 466.

۱۵. روزنامه ایران، ش ۲۷۳، ۶ ذیحجه الحرام ۱۲۹۲ق. ر.ک: روزنامه ایران، کتابخانه ملی، ج ۲، صص ۱۰۹۳-۱۰۹۴؛ روزنامه اختر، شماره‌های ۲۵-۲۸، ۳۱؛ ر.ک: [روزنامه] اختر، کتابخانه ملی، ج ۱.

پست بیپوندند، هزینه پست نامه‌های ایرانی به اروپا، با الصاق تمبر ایرانی و روسی توأمان دریافت می‌گردید.^{۱۶}

تمبر شیر و خورشید مشروطه

انقلاب مشروطیت ایران با ایجاد تغییر و تحولات بنیادی در ساختارهای سیاسی، اجتماعی و ... کشور، تمامی ارکان جامعه - از بزرگ‌ترین تا کوچک‌ترین جز - را تحت تأثیر قرار داد. در این میان، تشکیلات پستی کشور و تمبر به عنوان جزئی از این تشکیلات از این تغییر و تحولات به دور نماند.

تمبر موقتی؛ تصویر شماره ۱

اولین تمبری که در دوره مشروطه به چاپ رسید، یک تمبر موقتی است. این تمبر بدون دندانه و در یک سری ۶ تایی و برگهای ۱۲ عددی در چاپخانه فاروس تهران چاپ و سپس در اداره پست تهران سورشارژ^{۱۷} می‌شده است. در راهنمای تمبر ایران این سری تمبر با عنوان «تمبرهای موقتی» مربوط به سال

۱۲۸۴ ش / ۱۹۰۵ م یعنی یک سال پیش از پیروزی نهضت مشروطه ثبت شده است،^{۱۸} ولی در جای دیگری به نام موقتی محمدعلی شاه و مربوط به سال ۱۲۸۵ ش ثبت شده است که درست‌تر به نظر می‌رسد.^{۱۹}

بر روی این تمبر کلمات POSTES PERSANES و ۳ شاهی با دو زبان فارسی و انگلیسی چاپ و سپس سورشارژ موقتی PROVISOIRE با رنگ سیاه و تماماً با دست بر آن زده شده است. (تصویر ش ۱) این تمبر که در اولین سال پیروزی مشروطه در جریان پستی کشور قرار داشت، به خاطر نوشته هایش که بیشتر انگلیسی بود تا فارسی با بی‌مهری و عدم استقبال عمومی روبه‌رو شد. چنانکه مسئله عدم استعمال تمبر بر روی

۱۶. جلال‌الدین شریفیان، «تمبرگرانها...»، قسمت دوم، ص ۴۵؛ «سیری در تمبر ایران»، مجله مخصوص تمبر (جام)، س ۱، ش ۳ (خرداد ۱۳۴۸)، ص ۲۲؛ فریدون نوین فرح‌بخش. تمبرهای اولیه ایران. تهران، مؤلف، ۱۳۷۹. ص ۳۲.

۱۷. سورشارژ = over print وسیله‌ای از فلز و یا پلاستیک که جهت تغییر قیمت و یا رسمی شدن تمبر و یا معرفی آن برای مصارف دولتی (سرویس) تاکس، مصارف خیریه، موقتی و یا تغییر حکومت و سلطنت و موارد دیگر تهیه نموده روی تمبر می‌زنند. ر.ک: فریدون نوین فرح‌بخش. راهنمای تمبرهای ایران: قاجار - پهلوی: جمهوری اسلامی ایران. چاپ دوم. تهران، نشر مهر، ۱۳۷۷. ص ۱۱؛ علی‌اکبر رادمنش، تمبرشناسی، [بی‌جا]، مؤلف، ۱۳۶۴، ص ۱۸.

۱۸. فریدون نوین فرح‌بخش، راهنمای تمبر...، همان، ص ۶۰.

۱۹. «سیری در تمبر ایران»، ش ۳، ش ۱؛ ش ۸ (آذر ۱۳۴۸)، ص ۱۹.

نامه‌ها در مجلس مطرح گردید که در جای خود به آن خواهیم پرداخت. از آن جایی که تمبرهای موقتی غالباً در مواقع تغییر و تحول حکومت یا تحویل سلطنت و با عجله به چاپ می‌رسیدند، نمی‌توان نشانی از این‌گونه تغییرات بر آنها مشاهده نمود. لذا جست و جوی ردپایی از تغییر و تحولات ناشی از حاکمیت نظام مشروطه بر این تمبر موقتی کاری بیهوده است. از این رو کار اصلی در این بررسی را از دومین سری تمبر دوره مشروطه یعنی تمبر «محمدعلی شاه» آغاز می‌کنیم.

تمبر سری «محمدعلی شاه» بین سالهای ۶-۱۲۸۵ش / ۷-۱۹۰۶م در آنشده هارلم

هلند در یک سری ۱۸ تایی با سه طرح متفاوت به چاپ رسید.^{۲۰} بر تمبرهای یک تا ده‌شاهی این سری، نقش شیر و خورشید^{۲۱} زمان مظفردالدین شاه بر روی کاغذی به رنگ آبی زده شده است. (تصویر ش ۲)

تمبر محمدعلی شاه؛ تصویر شماره ۲

بر روی تمبرهای سیزده شاهی تا دو تومان این سری تصویری از محمدعلی شاه زده شده است که کاملاً شبیه تمبرهای «گراوه» یا سری «ناصری بزرگ» مربوط به سال ۱۲۶۰ش / ۱۸۸۱م می‌باشند. (تصویر ش ۳ و ۴) تصویر محمدعلی شاه در این تمبر با لباس نظامی پر از مدال و با کلاهی جواهرنشان در میان یک قاب بیضی شکل که در بالای آن درست مثل تمبرهای دوره ناصری یک تاج قرار گرفته است.

تمبر محمدعلی شاه؛ تصویر شماره ۳

در نقشهای این دو تمبر هیچ تغییری نسبت به تمبرهای قبل از دوره مشروطه دیده نمی‌شود. تنها مسئله‌ای که در بررسی این تمبرها، توجه محقق را جلب می‌کند، این موضوع است که چرا همان‌طوری که در طرح تمبر شیر و خورشید این سری از تمبرهای دوره مظفردالدین شاه الگو گرفته شده ولیکن برای تصویر شاه از تمبرهای سری «ناصری بزرگ» که فاصله‌ای تقریباً ۲۵ ساله - مربوط به سال ۱۲۶۰ش - با این تمبر دارد،

۲۰. در منبع دیگری تمبرهای سری «محمدعلی شاه» دو طرح ذکر شده و چاپ سومین طرح این سری را مربوط به سال ۱۲۸۸ش در آمستردام دانسته است. ر.ک: «سیری...»، همان، ش ۹ (دی ۱۳۴۸)، ص ۱۸.

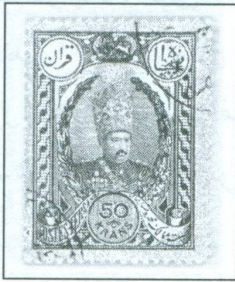
۲۱. شیر و خورشید از زمان فتحعلی شاه به پیروی از اروپاییان به عنوان نشان دولتی انتخاب شد. بعدها در زمان محمدشاه به دلیل نیاز به تنها یک نشان دولتی، نشان شیر و خورشید با نشان پیکر ذوالفقار ادغام گردید. چنانچه در نشان شیر و خورشید جدید، ذوالفقاری به دست شیر داده و تاجی نیز بالای آن افزوده شد. ر.ک: احمد کسروی. تاریخچه شیر و خورشید؛ تاریخچه چپق و قلیان. به کوشش عزیزالله علیزاده. تهران، فردوس، ۱۳۷۸. ص ۶۸.

استفاده شده است. (تصویر ش ۴ پیوست) لازم به ذکر است که تنها تفاوت تمبرهای نقش شاه در دوره مظفری با دوره ناصری نبودن تاج بر بالای سر شاه در تمبرهای مظفری است. شاید قرار دادن تاج در این تمبر برای مشخص تر کردن اهمیت جابه جایی نمادها در سومین تمبر سری «محمدعلی شاه» باشد.

نقش سومین تمبر سری «محمدعلی شاه» که تنها بر تمبر پنجاه قرانی این سری زده شده، نقشی کاملاً بی سابقه و منحصر به فرد در تاریخ قاجاریه و حتی در طول تاریخ شاهنشاهی ایران است. (تصویر ش ۴) روی این تمبر که از نظر اندازه بزرگترین تمبر پستی ایران تا آن زمان بود، دو نقش اصلی تمبر دوره قاجار -

تمبر محمدعلی شاه؛ تصویر شماره ۴

یعنی شاه و شیر و خورشید - به صورت توأمان به چشم می خورد. نقش این تمبر در سه رنگ و با حاشیه طلایی در برگزیده تصویر از محمدعلی شاه با همان لباس نظامی پرمثال و نشان قبلی با تاجی بسیار بلند است که با وسیله یک زنجیره به هم پیچیده بیضی شکل چون قابی در میان گرفته

شده است. در قسمت بالایی این زنجیره که به هم نرسیده است، یعنی درست بالای سر شاه، جایی که پیش از این تنها تاج شاهنشاهی قرار می گرفت، در یک تغییر بی سابقه، نشان دولتی ایران، یعنی شیر و خورشید نشسته است. (تصویر ش ۵)

تصویر شماره ۵

نقش شیر و خورشید بالای تمبر محمدعلی شاه

پیش از این وجود توأمان نقش شاه و شیر و خورشید در تمبرهای اولیه ایران سابقه داشته است. برای درک بهتر اهمیت این نقش در تجلی حاکمیت نظام مشروطه، لازم است به روند چاپ نقش شیر و خورشیدی بر تمبر ایران و جایگاه آن اشاره کنیم. نقش

شیر و خورشیدی تمبرهای ایران که تا سال ۱۲۵۵ ش / ۱۸۷۶ م یعنی تاریخ چاپ اولین سری تصویر ناصرالدین شاه به نام «ناصری چهارجور» تنها نقش تمبر ایران است، تصویر شیری در حال حرکت با شمشیری در دست راست و خورشیدی تابان بر پشت است. (تصویر ش ۵ پیوست) هنگامی که برای اولین بار تصویر شاه بر تمبر زده شد، از آن جایی که نقش شیر و خورشید به عنوان نقش تمبر ایران کاملاً جا افتاده بود، آن را به صورت توأمان و در زیر تصویر شاه بر تمبر چاپ نمودند. پس از آن باز تا سال ۱۲۵۷-۸ ش / ۱۸۷۸-۷۹ م که یک بار دیگر این دو نقش به صورت توأمان در تمبر سری «دورالوان» ناصری به چاپ رسید، تنها نقش شیر و خورشید بر تمبرهای ایران چاپ

گردید.^{۲۲} (تصویرش ۶ پیوست) نگاهی به جایگاه دو نقش شیر و خورشید و شاه در دو تمبر فوق‌الذکر به خوبی گویای سلطنت مطلقه ایران و برتری شاه بر نشان دولتی کشور می‌باشد. پس از این، دو نقش مذکور از هم جدا شده و غالباً در چاپ هر سری تمبر یک یا حداکثر دو نقش شاهی و یک نقش شیر و خورشیدی در کنار هم ولی به طور مجزا به چاپ می‌رسید. در سال ۱۲۷۳ ش / ۱۸۹۴ م در سری «ناصری بزرگ» یک تاج بالای سر شیر و خورشید افزوده شد تا باز بیش از پیش به ارجحیت شاه و سلطنت بر دولت و مردم ایران تأکید شود. از این تاریخ، بجز در مورد استثنایی پنجاه قرانی سری «محمدعلی شاه» که به شکل بی‌سابقه‌ای شیر و خورشید بر فراز تاج شاهی قرار گرفت، وجود تاج بر بالای نقش شیر و خورشید جزء انفکاک‌ناپذیر این نقش گردید.

با توجه به آنچه گفته شد، نمود کامل پیروزی مشروطیت و محدود شدن اختیارات پادشاه در قانون اساسی را به خوبی می‌توان بر این تمبر مشاهده نمود. در نقش این تمبر، شاه که همواره در تاریخ ایران بزرگ‌ترین مقام زمینی، یعنی سایه خداوند بر زمین و دارای فرایزدی محسوب می‌شد و هیچ چیزی برتر و بالاتر از آن قرار نمی‌گرفت - پس از اینکه بر اساس قانون اساسی، مردم واسطه تفویض مقام سلطنت، به عنوان یک موهبت الهی، به وی شدند - برای اولین بار از آن مقام و خدایی جدا شد و چیزی فراتر از آن قرار گرفت.

در واقع افول تمثال شاهی در این تمبر نشان می‌دهد بنیاد فلسفه فکری هزاران ساله «ظل‌اللهی» شکاف عمیقی برداشت که حتی تلاش محمدعلی شاه در افزودن کلمات «موهبت الهی»^{۲۳} به قانون اساسی نتوانست آن را پر کند. بنابراین این نقش را که ناظری بر کاهش قدرت شاه و افزایش قدرت مردم است بایستی به عنوان اعلام تغییر نظام مطلقه به مشروطه دانست.

پس از پیمان شکنی محمدعلی شاه و بازگشت استبداد در سال ۱۲۸۷ ش / ۱۹۰۸ م تا زمان خلع وی از سلطنت هیچ تمبر جدیدی در ایران به چاپ نرسید. بلکه تنها دو تمبر اول سری «محمدعلی شاه» مجدداً چاپ و با مهر سورشارژ در جریان پستی کشور قرار گرفت. بنابراین جست و جوی ردپایی از تغییر و تحولات این دوره بر روی این تمبرها

۲۲. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: فریدون نوین فرح‌بخش، راهنمای تمبر...، همان، صص ۲۴-۲۵، ۳۱.

۲۳. در ماده سی و پنجم قانون اساسی که اختیارات پادشاه را تحدید نموده، چنین آمده است: «سلطنت ودیعه است که ملت نزد شخص شاه به امانت گذارده است» که ولیعهد با دستخط خود عبارت «موهبت الهی» را به آن افزود. ن.ک: سعید امیرارجمند، «قانون اساسی»، ر.ک: گروه نویسندگان. انقلاب مشروطیت از سری مقالات دانشنامه ایرانیکا. ترجمه پیمان متین؛ زیر نظر احسان یارشاطر. تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۲. صص ۱۰۴-۱۰۵.

کاری بیهوده است. در ۱۲۸۸ش به واسطه نیاز مراسلات پست شهری، دو تمبر یکشاهی و دو شاهی^{۲۴} سری «محمدعلی شاه» با مهر P.L. TEHERAN (Poste Locale) به رنگ سیاه سورشازر شدند. (تصویر ش ۷ پیوست) همچنین در این سال، به منظور اخذ کرایه پست از روزنامه‌هایی که وارد کشور می‌شد، بر طرح اول سری «محمدعلی شاه»، سورشازر تغییر قیمت یک و دو شاهی به رنگ سیاه زده شد. از آنجایی که چاپ مجدد تمبرهای سری «محمدعلی شاه» که تغییر قیمت بر آنها زده شد، بدون دندان صورت گرفت این تمبرها به سری «بی‌دندانۀ محمدعلی شاه» معروف شد.^{۲۵} (تصویر ش ۸ پیوست) از این سری تعداد بسیار محدودی برای مراسلات پستی مورد استفاده قرار گرفت، به همین واسطه برخی معتقدند که اصلاً چاپ این سری به منظور استفاده کلکسیونرها و تمبربازان صورت گرفته است.^{۲۶}

با خلع محمدعلی شاه در ۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ق/ ۲۵ تیر ۱۲۸۸ش/ ۱۹۰۹م برای خارج کردن تمبرهای متداول کشور که تصویر محمدعلی شاه بر آنها نقش بسته بود، چاپ تمبر جدیدی ضروری می‌نمود. از همین رو در اسرع وقت یک تمبر شیر خورشیدی در یک سری ۱۶تایی برای منسوخ نمودن سری «محمدعلی شاه» به چاپ رسید. این تمبر جدید که از بسیاری جهات در نوع خود جالب توجه و بی‌سابقه است به واسطه نقش و زمان چاپش به نام سری «شیر و خورشید مشروطه» معروف گردید. (تصاویر ش ۶)

تمبر شیر و خورشید مشروطه (تصاویر شماره ۶)

پیش از این اشاره شد که غالباً در چاپ هر سری تمبر دو یا سه طرح به کار برده

۲۴. از تمبر دو شاهی با سورشازر منطبقات نیز وجود دارد. (تصویر ش ۶ پیوست) ر.ک: فریدون نوین فرح‌بخش،

۲۵. همان، صص ۶۲-۶۳.

راهنمای تمبر...، همان، ص ۶۲.

۲۶. «سیری...»، همان، ش ۹، ص ۱۸.

می شد که یکی نقش شیر و خورشید و یک یا دو طرح به نقش شاه وقت اختصاص می یافت. با خلع محمدعلی شاه و خلأوجود یک شاه، برای اولین بار پس از تمبرهای شیر و خورشیدی اولیه در سال ۱۲۵۷ش و پس از حدود ۳۱ سال یک بار دیگر نشان ملی ایران، یعنی نقش شیر و خورشید، تنها و به صورت مستقل بر تمبر ایران نقش بست. مطلب دیگری که این تمبر را از تمبری شیر و خورشیدی بیش از این ممتاز می گرداند، رنگ آمیزی؛ نوع کاغذ؛ کیفیت چاپ؛ ابعاد و ... آن است. اشاره به این نکته ضروری است که تمبرهای شیر و خورشیدی یک سری تمبر، همواره نسبت به تمبرهای شاهی آن سری نه تنها از نظر کیفیت کاغذ و چاپ و رنگ آمیزی از سطح پایین تری برخوردار بود بلکه از نظر اندازه - به جز دو مورد^{۲۷} - هم کوچک تر از نمونه شاهی بود. البته نباید فراموش نمود که در ایران حاکمیت با نظام مطلقه سلطنتی بود و به این واسطه هیچ چیزی بالاتر و برتر از شاه قرار نمی گرفت و در همین راستا نشان شیر و خورشید همواره می بایستی پایین تر و کوچک تر از تمثال شاه بوده و از دیگر لحاظ هم در سطح نازل تری برخوردار باشد تا نتواند تمثال شاهی را به هیچ عنوان تحت شعاع قرار دهد. بنابراین برای اولین بار به واسطه حذف تصویر شاهی، بجز قیمتهای شاهی؛ قرانی و تومانی هم بر تمبرهای شیر و خورشیدی زده شد. همچنین علاوه بر کیفیت چاپ و رنگ آمیزی و کاغذ بهتر، از نظر سایز نیز، نه تنها از تمامی تمبرهای شیر و خورشیدی گذشته، بلکه از خیلی از تمبرهای شاهی نیز بزرگ تر بود. امتیاز دیگر تمبر «شیر و خورشید مشروطه» نسبت به تمبرهای شیر و خورشیدی قبلی بجز کیفیت رنگ آمیزی، در تنوع رنگهای آن است. تمبرهای شیر و خورشیدی ایران به صورت تک رنگ چاپ می شدند، یعنی تمبر با یک رنگ در وسط کاغذ تمبر چاپ می شد و حاشیه دور آن که دندانه ها را تشکیل می داد به رنگ کاغذ تمبر - سفید یا آبی - باقی می ماند. تمبرهای شیر و خورشیدی مشروطه بجز تمبرهای شاهی به صورت سه رنگ چاپ گردیده است. حاشیه و دندانه های تمبرهای قیمت شاهی همان رنگ کاغذش یعنی سفید، تمبرهای قرانی نقره ای، و تمبرهای تومانی طلایی است

برای درک بهتر اهمیت حاشیه ی طلایی و نقره ای برخی از تمبرهای «شیر و خورشید مشروطه» کافی است بدانیم پیش از دوره مشروطه، تنها یک بار آن هم بر روی برخی از تمبرهای نقش شاهی سری «ناصری طلایی» شاهد وجود چنین حاشیه ای

۲۷. دو تمبر از سری ناصری یکی معروف به «شویدی» و دومی معروف به «چاپ فرانسه». ر.ک: فریدون نوین فرح بخش، راهنمای تمبر... همان، صص ۳۴ و ۳۶.

هستیم. در واقع چنین حاشیه‌ای برای ابهت و جلوه بخشیدن به تمبرهای مهم به کار گرفته می‌شده است، چنانکه پس از مشروطه برای تمبر پنجاه قرانی سری «محمدعلی شاه» که به واقع اعلام حکومت مشروطه بر تمبر بود به کار گرفته شد.

قسمت دوم تمبرها که از حاشیه تا بیضی میانی را شامل می‌شود، در هر تمبری به یک رنگ است. قسمت بیضی شکل میانی که شامل نقش شیر و خورشید و تاج بالای سر و زنجیره‌ای است که این نشان را در میان گرفته، در تمبرهای شاهی به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز و در تمبرهای قرانی و تومانی زیتونی^{۲۸} - یا قهوه‌ای مایل به زرد - است. انداختن بیضی به دور نشان شیر و خورشید و اختلاف رنگ قسمت میانی و بیرونی بیضی که آن را به شکل قابی درآورده و سبب جلوه هرچه بیشتر نشان شیر و خورشید در میانه آن شده، کاری است که قبلاً در مواردی بسیار محدود و تنها برای جلوه دادن به نقوش شاهان به کار گرفته می‌شده است.

آنچه از مقایسه تمبر «شیر و خورشید مشروطه» با نمونه‌های شیر و خورشیدی پیش از این برمی‌آید، ابهت و جلوه چشمگیر آن است. در واقع آنچه در گذشته برای جلوه دادن و القاء قدرت در نقوش شاهی به عنوان نماد سلطنت به کار گرفته می‌شد، این بار برای نشان شیر و خورشید به عنوان نشان ملی به کار رفته است. در واقع این تمبر که زیباترین و باشکوه‌ترین تمبر شیر و خورشیدی ایران است را بایستی اعلام موجودیت مجدد و البته قدرتمندانه نظام مشروطه بر روی تمبر ایران دانست. در اهمیت این تمبر، دانستن دو نکته کافی است؛ یکی آنکه پس از چاپ اولیه بارها و بارها تجدید چاپ شده و با مهر سورشارژ در جریان پستی کشور قرار گرفت.^{۲۹} (تصاویر ش ۱۰ پیوست) و دیگر آنکه برای اعلام سلطنت پهلوی از بین تمبرهای دوره قاجار، این تمبر انتخاب و پس از چاپ مجدد در ۱۳۰۵ ش / ۱۹۲۶ م مهر تغییر سلطنت بر آن سورشارژ شد. (تصویر ش ۹ پیوست)

اولین سری تمبر احمدشاه معروف به «احمدی کوچک» در ۱۲۹۰ ش / ۱۹۱۱ م به چاپ رسید. (تصویر ش ۱۱ پیوست) در این سری ۲۰ تایی،^{۳۰} نقش شاهی مانند تمبر شیر و خورشید، به تنهایی، اما در دو رنگ به چاپ رسیده است. در این نقش شاهی

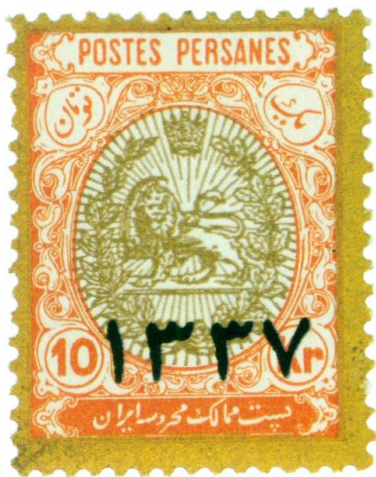
۲۸. در مجله تمبر، رنگها بر عکس ذکر شده که احتمالاً ناشی از اشتباه نویسنده است. ر.ک: «سیری...»، همان، ش ۹، ص ۹.

۲۹. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: «سیری...»، مجله مخصوص تمبر، س ۲، ش ۱۲ (فروردین ۱۳۴۹)، صص ۲۴-۲۵.

۳۰. در راهنمای تمبر ایران به صورت اشتباه ۲۱ عدد ذکر شده است. ر.ک: فریدون نوین فرح‌بخش، راهنمای تمبر...، همان، ص ۶۶.

همچون تمبرهای زمان مظفرالدین شاه تاجی بر بالای سر شاه دیده نمی شود، بلکه در آن تصویر احمدشاه که تازه سنین کودکی را پشت سر گذاشته با لباس نظامی پر مدال نشان و کلاه جواهر نشان دیده می شود. این تمبر نیز مانند تمبر «شیر و خورشید مشروطه» بارها تا پایان این دوره تجدید چاپ و سورشارژ شد.^{۳۱}

پس از تمبر فوق تا سال ۱۲۹۴ ش. یعنی زمان چاپ تمبرهای تاجگذاری احمدشاه هیچ تمبری با نقش جدید به چاپ نرسید. این فاصله فرصت کافی به مسئولین امور پستی برای انتخاب طرحهای ویژه‌ای برای تمبر کشور می دهد. از این رو مطمئناً این تمبر که تقریباً شش سال پس از حاکمیت مجدد نظام مشروطه در ایران به چاپ رسید، بهتر از تمبرهایی که با عجله و به دلایل خاص به چاپ می رسید، گویای اندیشه و تفکر حاکم بر نظام مشروطه می باشد. در واقع حاکمیت نظام مشروطه بر جامعه استبداد زده ایران بجز در مواقع بحرانی پیروزی انقلاب و خلع محمدعلی شاه نمی توانست با سرعت بروز نماید. به این واسطه شاید تمبر تاجگذاری احمد شاه که نه سال پس از پیروزی مشروطه و شش سال پس از حاکمیت مجدد نظام مشروطه به چاپ رسید، نمونه بهتری برای بررسی تغییر و تحولاتی ناشی از حاکمیت این نظام باشد. تمبر تاجگذاری احمدشاه که اولین تمبر یادگاری ایران محسوب می شود، در یک سری ۱۷ تایی و با سه طرح بی سابقه و منحصر به فرد به چاپ رسید. این تمبر که به مناسبت تاجگذاری احمدشاه در تیر ماه ۱۲۹۳ ش / ۱۹۱۴ م به چاپخانه هارلم هلند سفارش داده شد به علت وقوع جنگ جهانی اول و تأخیر در ارسال آن، در فروردین سال بعد در جریان پستی کشور قرار گرفت.^{۳۲}

برای اولین بار در تمبر ایران روی این سری تمبر فیلیگرانی به شکل شیر زده شد که به فیلیگران اول شهرت یافت.^{۳۳} همچنین بر روی این تمبرها برای اولین بار تاریخ قمری و میلادی یعنی سال ۱۳۳۲ ق / ۱۹۱۴ م دیده می شود. طرح اول این سری که از یک تا بیست و چهار شاهی را شامل می شود تصویر تاجی است در میان یک زنجیره که در قسمت بالایی به هم نرسیده است. نقش این تمبر به صورت تک یا دو رنگ و قسمت

۳۱. تاریخچه ایجاد پست و تلگراف در ایران (وزارت پست و تلگراف و تلفن، اداره آمار). تهران، چاپخانه یمنی، ۱۳۲۷. صص ۲۶-۲۷؛ «سیری...»، ش ۱۰ (بهمن ۱۳۴۸)، صص ۱۸-۱۹.

۳۲. برخی تمبر سری «محمدعلی شاه» را که به عنوان دومین تمبر دوره مشروطه به آن پرداختیم، اولین تمبر یادگاری ایران می دانند. ر.ک: «تمبرهای یادگاری»، مجله مخصوص تمبر (جام)، س ۱، ش ۱۱ (اسفند ۱۳۴۸)، ص ۶.

۳۳. فریدون نوین فرح‌بخش، راهنمای تمبر... همان، ص ۱۰؛ مجله مخصوص تمبر (جام)، س ۱، ش ۳، ص ۱۸.

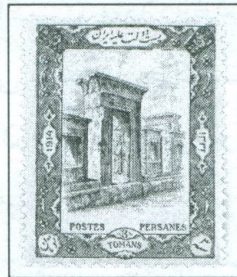

تصویر شماره ۷
تمبر تاجگذاری احمدشاه

حاشیه به رنگ کاغذ تمبر یعنی سفید است. (تصویرش ۷) دو طرح بعدی این سری دو تصویر از نماد ایران باستان، یعنی تخت جمشید است. طرح تمبرهای قرانی این سری تصویری از درگاههای جنوبی کاخ صد ستون^{۳۴} با دو ستون بلند با سرگاو در دو طرف و تصویر شاهی نشسته در زیر نشان فروهر و شخصی که احتمالاً ولیعهد

است و چتری بر سر شاه گرفته است. در این تصویر شاه و شخص مذکور بر تختی - که بر دست مردم - از طبقات و ملل مختلف - قرار گرفته است. (تصویرش ۸) تصویر سوم هم نقش دیگری از تخت جمشید مربوط به کاخ تچر^{۳۵} می باشد که نقش آن تصویر از شاه در حال حرکت است که دو ملازم از بزرگان - که احتمالاً یکی از آنها ولیعهد است - در حالی که چتری بر بالای سر شاه گرفته اند وی را همراهی می کنند. (تصویرش ۹)

تصویر شماره ۸   تصویر شماره ۹
تمبر تاجگذاری احمدشاه

اولین چیزی که در مورد این سری تمبر بسیار جلب توجه می کند، فقدان هر دو نقش اصلی تمبر ایران بر روی آنهاست. در تمبرهای تاجگذاری شاهان قبلی همواره یک نقش شیر و خورشیدی و یک یا دو نقش شاهی وجود داشت، اما این بار نقش یک تاج به عنوان نماد سلطنت جایگزین تصویر شاه وقت شده بود، ولیکن قرار گرفتن نشان ملی فرهنگ ایرانی در زمان هخامنشیان یعنی نقش فروهر^{۳۷} به جای نشان شیر و خورشید

34. Hundred columns palace, souther Doorway.

35. Tachara palace.

۳۶. نمونه این تصویر بر ورودی کاخهای هدیش، سه دری و مهمانخانه نیز دیده می شود.

۳۷. فروهر در اندیشه ایرانیان باستان نیروی درونی است که همیشه آدمیان را به راستی و پاکی رهنمون می شد.

بسیار جالب توجه و درخور تأمل و بحث است که خود مقاله‌ای مستقل را می‌طلبد. بدون شک حذف تصویر شاه وقت از تمبرهای تاجگذاری را بایستی نشانه‌ی کاهش قدرت شاه نسبت به پیش از مشروطه و به خصوص پیش از خلع محمدعلی شاه از سلطنت دانست. در عین حال نقش تصاویر تخت جمشید را به عنوان نماد ایران باستان بر تمبر را بایستی نمودی از بروز باستان‌گرایی^{۳۸} و توجه سران و متفکران نظام مشروطه به عظمت ایران در زمان هخامنشیان است.

از سوی دیگر انتخاب دو تصویر از تخت جمشید که هر دو هم از نظر اندازه، قیمت و رنگ آمیزی بر تمبر نقش تاج ارجعیت دارند و نیز وجود نماد فروهر به عنوان نشان ملی کشور در زمان هخامنشیان، معانی بسیاری می‌تواند داشته باشد. انتخاب نقش اورنگ پادشاهی که بر دست مردمان حمل می‌شود نشانه آن است که شاه قدرت خود را از طریق اراده مردم - ملتهای گوناگون - دریافت می‌کند و در واقع پشتیبانی مردم جایگاه وی را مشروعیت می‌بخشد، و این خود نشانه تغییر تفکرات حاکم بر نظام کشور می‌باشد.^{۳۹} (تصویر ش ۱۰)

درگاه جنوبی کاخ صد ستون
تصویر شماره ۱۰

مورد دیگری که با وجود محدودیت این مقاله، بایستی به آن اشاره نمایم، پایین بودن تیراژ و نوبتهای چاپ تمبر پس از دوره مشروطه نسبت به زمان مظفرالدین شاه و افزایش فاصله چاپ تمبرهای جدید از یکدیگر است. تیراژ تمبرهای سری «محمدعلی شاه» تنها ۱۳۰۵۳۵ قطعه می‌باشد. این در حالی است که تا سال ۱۲۸۸ ق. یعنی کمتر از ۳ سال بعد نه تجدید چاپی صورت گرفت و نه تمبر جدیدی به چاپ رسید. به عنوان نمونه لازم به ذکر است که اولین سری تمبرهای مظفرالدین شاه در سال ۱۲۷۷ ق. با تیراژی

→ نگاره فروهر بر اثر استفاده بلندمدت به عنوان «نشان ملی فرهنگ ایران» و هر جا که استفاده شده حوزه حضور فرهنگ ایرانی را نشان داده است. ر.ک: رضا مرادی غیاث‌آبادی. تخت جمشید: بنای میهنی ایران و انجمن همپرسنگی ملی. به کوشش داریوش نویدگویی. شیراز، انتشارات نوید شیراز، ۱۳۸۱. ص ۶۴.

۳۸. علاوه بر تأثیر متفکرانی چون آخوندزاده، جلال‌الدین میرزا و میرزا آقاخان کرمانی، حضور مقتدرانه‌ای دموکراتها در مجلس دوم، در بروز و رشد باستان‌گرایی در این دوره تأثیر بسزایی داشت. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: فریدون آدمیت. اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی. تهران، پیام، ۱۳۵۷. ص ۱۶۶؛ عباس امانت، «زمینه‌های فکری»، ر.ک: گروه نویسندگان، انقلاب مشروطیت، صص ۳۲-۳۳؛ منصوره اتحادیه (نظام مافی)، «احزاب سیاسی دوران مشروطیت»، همان، صص ۱۳۳-۱۳۴.

۳۹. رضا مرادی غیاث‌آبادی، همان، ص ۲.

بیش از ۷ میلیون و پانصد قطعه در چاپ اول و بیش از ۲ میلیون قطعه در چاپ دوم به چاپ رسید. با این وجود در همان سال برای بار سوم با تیراژی معادل ۱۴۹۲۲۵۰ قطعه مجدداً به چاپ رسید.^{۴۰} پایین بودن تعداد دفعات چاپ و تیراژ تمبر، آن هم در زمانی که مردم بیش از هر زمان نیاز به داد و ستد اطلاعات از طریق نامه‌نگاری داشته‌اند جز آشفته‌گی و بی‌ترتیبی اوضاع در این دوره، علتی نمی‌توانست داشته باشد. اگرچه بی‌مهری مردم نسبت به این ابزار تمدنی جدید صنعت پست، در تشدید این مسئله، بی‌تأثیر نبوده است. در یک جمع‌بندی، از بررسی تمبرهای پس از مشروطه، کاهش قدرت شاه و سلطنت و افزایش قدرت مردم و ملیت و به سخنی دیگر، تغییر نظام از سلطنت مطلقه به مشروطه سلطنتی به خوبی هویدا است. علاوه بر این ردپای تفکرات جدید حاکم بر نظام کشور، همچون باستان‌گرایی و توجه به عظمت ایران در گذشته و ناسیونالیسم و ملی‌گرایی، بر آنها دیده می‌شود.^{۴۱} در پایان، برای درک بهتر چگونگی وضع پست و چاپ تمبر و تأثیر حاکمیت نظام مشروطه بر آنها، نگاهی هر چند گذرا به طرح مسائل مرتبط با پست در مجلس اول می‌اندازیم.

طرح مسائل مرتبط با پست در مجلس اول

تشدید مشکلات و بی‌نظمی‌های موجود در نظام پستی کشور، به ویژه تأخیر افتادن در وصول نامه‌ها، پس از پیروزی نهضت مشروطه، در شرایطی که مردم شهرستانها بی‌صبرانه منتظر رسیدن اخباری از مرکز بودند، چنان اهمیت داشت که خیلی زود در مجلس شورای ملی مورد طرح و بررسی قرار گرفت.

نخستین اعتراض نسبت به این امر، تنها حدود دو ماه پس از گشایش مجلس^{۴۲}، توسط سعدالدوله، نماینده تهران، نسبت به تأخیر افتادن در وصول نامه‌های یزد صورت گرفت.^{۴۳} دو هفته بعد همین شخص، در همراهی با نماینده‌ای که نسبت به نبودن تمبر پستی بر پاکتها معترض بود،^{۴۴} چنین گفت: «چون گفته شده بود که چرا تمبر پستخانه به

۴۰. فریدون نوین فرح‌بخش، راهنمای تمبر...، همان، صص ۴۰-۴۲.

۴۱. اطلاعات راجع به تمبرها - بجز تاریخ، تیراژ و محل چاپ آنها - از کلکسیون شخصی این جانب برداشته شده است. به این واسطه، ضروری می‌دانم از عمومی بزرگووارم، پرویز رامی، که با هدیه تمبرهایش به این جانب، زمینه این پژوهش را مهیا ساخت، تشکر نمایم.

۴۲. در تاریخ ۱۷ شعبان ۱۳۲۴/ق ۱۲۸۵/ش ۱۹۰۶م.

۴۳. روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۲۹ شوال ۱۳۲۴/ق، ص ۲۴.

۴۴. ن. ک: سخنان سید حسین بروجردی نماینده تهران در مجلس اول، ر. ک.: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۴/ق، ص ۳۹.

خط خارجه است حال نزدیک است که هیچ تمبر روی کاغذ نچسبانند این ترتیبات از بی نظمی و بی ترتیبی است.^{۴۵}

تمبر مذکور، همان «تمبر موقتی» است که بیشتر نوشته هایش انگلیسی بود - در روی تمبر، ۳ شاهی و روی مهر سورشارژ آن فقط لغت موقتی به فارسی چاپ شده بود - که قبلاً به آن اشاره نمودیم. (تصویر ش ۱) علت به کار نبردن این تمبر پستی را بر نامه‌ها که از مظاهر بیگانه‌ستیزی مردم عصر مشروطه به حساب می‌آید بایستی در وجود کلمات و اعداد زبان بیگانه بر روی آنها و نیز چاپ آنها به وسیله بیگانگان - به ویژه بلژیکی‌ها که به واسطه اعمال نوز^{۴۶} منفور گشته بودند - جست و جو نمود. لازم به ذکر است که رشد احساسات ملی و ضد بیگانه در این زمان، سبب ارج نهادن هرچه بیشتر مردم و به ویژه طبقه روشنفکر مملکت نسبت به مظاهر ملی شد، چنانکه حساسیت بر زبان فارسی، به عنوان یکی از این مظاهر ملی، به قدری بود که شخصی چون کسروی همچون قدمای^{۴۷} خویش تحت تأثیر شور و احساسات ملی، نامعقولانه موضوع سره‌سازی آن را از تمامی کلمات بیگانه مطرح می‌نماید.^{۴۸} با وجود چنان حساسیتهایی نبایستی از طرح مسائل این چنینی در مجلس تعجب نمود. به طوری که یکی از وکلای مجلس در اعتراض به استفاده از خط بیگانه در پست کشور می‌گوید: «تمام خطوط تمبری و سایر چیزها که در... اداره [پست] نوشته می‌شود به خط خارجه است که کسی نفهمد...»^{۴۹} همچنین سعدالدوله در اهمیت خط و زبان ملی در اروپا و اعتراض به بی‌توجهی به زبان و خط فارسی، نمایندگان مجلس را چنین مورد خطاب قرار می‌دهد:

مسئله خط و زبان در فرنگستان خیلی اهمیت دارد ناپلئون گفت من فتوحات خیلی

۴۵. روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۴ق، ص ۳۹.

۴۶. سال ۱۲۸۷ق برای تنظیم گمرکات ایران سه بلژیکی که در رأس آنها مسیو نوز بود، به ایران آمدند. اعمال نوز به ویژه نزدیکی او با روسها و توهین به روحانیت، چنان وی و همراهانش را در نظر مردم منفور نمود که فرصت شیرازی می‌گوید: «خود من دیدم زنی مقنعه خود را بر سر چوبی کرده بود و فریاد می‌کرد که بعد از این دختران شما را مسیو نوز بلجیکی باید عقد نماید والا دیگر علما نداریم.» ر.ک: احمد کسروی. تاریخ مشروطه ایران. چاپ هفدهم. تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳. صص ۲۹ و ۱۰۷.

۴۷. جلال‌الدین میرزای قاجار پسر فتحعلی‌شاه و از متفکران قاجار پیش از این سره‌سازی زبان فارسی از کلمات بیگانه را مطرح نموده و این امر مورد توجه بسیاری از متفکران این دوره چون آخوندزاده قرار گرفته بود. ر.ک: رضا بیگلرلو. باستانگرایی در تاریخ معاصر ایران. تهران، نشر مرکز، ۱۳۸۰. صص ۵۳-۵۷.

۴۸. احمد کسروی. مجموعه زبان پاک آذری یا زبان باستان آذربایگان نامه‌های شهرها و دیه‌های ایران. چاپ دوم. به کوشش عزیزالله علیزاده. تهران، فردوس، ۱۳۷۹. ص ۱۱.

۴۹. ن.ک: سخنان حاجی محمداسماعیل آقا نماینده تجار تهران، ر.ک: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه،

۲۹ شوال ۱۳۲۴ق، ص ۲۴.

کردم ولی افتخارم به این است که خط و زبان فرانسه را در تمام ممالک عمومیت دادم و در بوهم هر چه کردند چکها راضی نشدند به تعلم زبان فرانسه و اینجا افتخار می کنند که به خط و زبان آنها خود را معرفی کنند چرا ملیت را از دست می دهند برای خط و زبان ملی در ممالک خارجه خونها ریخته می شود در اینجا برای افتخار بالای دکانها و درب خانها به خط فرانسه می نویسند....»

همان طوری که اشاره شد، یکی از دلایل بی توجهی به تمبر، چاپ آن به وسیله بیگانگان - به ویژه بلژیکیها - بود. لذا موضوع نفوذ خارجیها بر امور پستی و چاپ تمبر به وسیله ایشان یکی از موارد اعتراض نمایندگان مجلس اول را تشکیل می داد، چنانکه یکی از ایشان در اعتراض به چاپ تمبر توسط بلژیکیها چنین می گوید:

تمبرهایی که مطبعه بلژیک به خط خودشان از این چاپ می کنند چیست؟... این تمبرها را باید وزیر مالیه چاپ کند به ایشان بدهد. ایشان چه حقی دارند در این باب اقدام کنند... اوراقی را که مطبعه بلژیک چاپ کند آنچه اجرت می گیرد مطبعه های دیگر نصف آن یا کمتر می گیرند چاپ می کنند....»^{۵۰}

سعدالدوله نیز در اعتراض به نفوذ خارجیها بر کار پست و بروز بی نظمی در آن چنین می گوید:

من در پیش گفتم که حکایت تمبر و بی نظمی در پستخانه و تأخیر در وصول نوشتجات و تجدید کونترات فرنگیها^{۵۱} که پنج ماه به وعده آنها مانده تجدید می نمایند اینها را که عرض کردم نوشتید یا نه اگر نوشتید جوابش کو و اگر ننوشتید چرا ننوشتید... من می گویم فرنگیها این همه مواجب می برند و رعیت های ایرانی گدایی می کنند برای چه؟^{۵۲}

طرح مسائلی از قبیل تقلب و بی ترتیبی و تأخیر افتادن در کار پست؛^{۵۳} استفاده نکردن

۵۰. ن. ک: سخنان سید حسین بروجردی. ر. ک: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۴ ذیقعه ۱۳۲۴ق، ص ۳۹.

۵۱. حسنعلی خان نصرالملک نماینده تهران هم در این باره می گوید: «اطلاع دارم که بلژیکیها را در اداره پست و غیره تجدید کونترات کرده و می کنند. اسامی بعضی را هم می دانم که در مجلس بعد خواهم گفت پس لازم است که قانونی باشد تا نتوانند این کارها را بدون تصویب مجلس بکنند.» ر. ک: روزنامه مجلس، دوره اول تقنینیه، ۲۹ شوال ۱۳۲۴ق، ص ۲۴.

۵۲. روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۴ ذیقعه ۱۳۲۴ق، ص ۴۳.

۵۳. یکی از وکلای آذربایجان در این باره می گوید: «چرا به هیچ وجه از پستخانه و تقلبات و بی ترتیبی آنجا مذاکره نمی کنند و حال آنکه اداره پستخانه بیشتر محل اسرار و ناموس ملت است کاغذها را باز می نمایند.» ر. ک: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۲۲ صفر ۱۳۲۵، ص ۱۲۶.

از تمبر در برخی نقاط، کثیف بودن کاغذهای تمبر^{۵۴} و اعتراض نسبت به نفوذ خارجیها در پست ایران^{۵۵} در مجلس اول گویای بروز پریشانی و اختلال در امر تشکیلات پستی کشور در این دوره می باشد. شاید به همین دلیل است که نمایندگان به جدایی پست از گمرک که تا آن زمان توأمان اداره می گردید، رأی داده و بر اجرای آن دقت خاصی مبذول داشتند.^{۵۶}

موضوع دیگری که در این زمان در ارتباط با پست در مجلس مطرح گردید، طرح چاپ یک تمبر اختصاصی برای عریضه های مجلس است. پس از پیروزی مشروطه، مجلس به عنوان بزرگترین دستاورد نهضت مورد اقبال عمومی قرار گرفت، به گونه ای که هر روزه عریضه های بسیاری به آن می رسید. لذا موضوع چاپ یک تمبر جدید ویژه عریضه های مجلس به قرار ذیل مطرح گردید: «... از جهت رفع پاره از محظورات بعد از این تمبر مخصوصی از جهت عرایض در تمام پستخانه ها گذارده می شود که هر کس خواست عریضه به مجلس مقدس عرض کند از ولایت و اینجا از آن تمبر گرفته و با آن بفرستد....»^{۵۷}

طرح این موضوع در مجلس، مباحثات بسیاری را پیرامون آن برانگیخت. برخی از نمایندگان معتقد بودند چاپ این تمبر که نه به منظور کسب درآمد برای مجلس، بلکه تنها برای تأمین هزینه پستی عریضه هاست، دور از شأن مجلس نبوده و برخی از هزینه های مجلس، مانند فرستادن جواب عریضه ها بایستی از سوی عموم مردم تأمین گردد. بنابراین ایجاد درآمد برای مجلس از این طریق را بلامانع می دانستند، ولی گروه دیگری نیز بودند که کسب درآمد از این راه را دور از شأن مجلس دانسته و معتقد بودند مجلس می بایستی با اداره پست قراردادی ببندد، تا هزینه ارسال جواب مجلس را از طرف مقابل بگیرد.^{۵۸} با وجود این اختلاف عقیده ها، از آنجایی که گذاردن هزینه تمبر

۵۴. روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۴ ذی قعدة ۱۳۲۴ق، ص ۳۹.

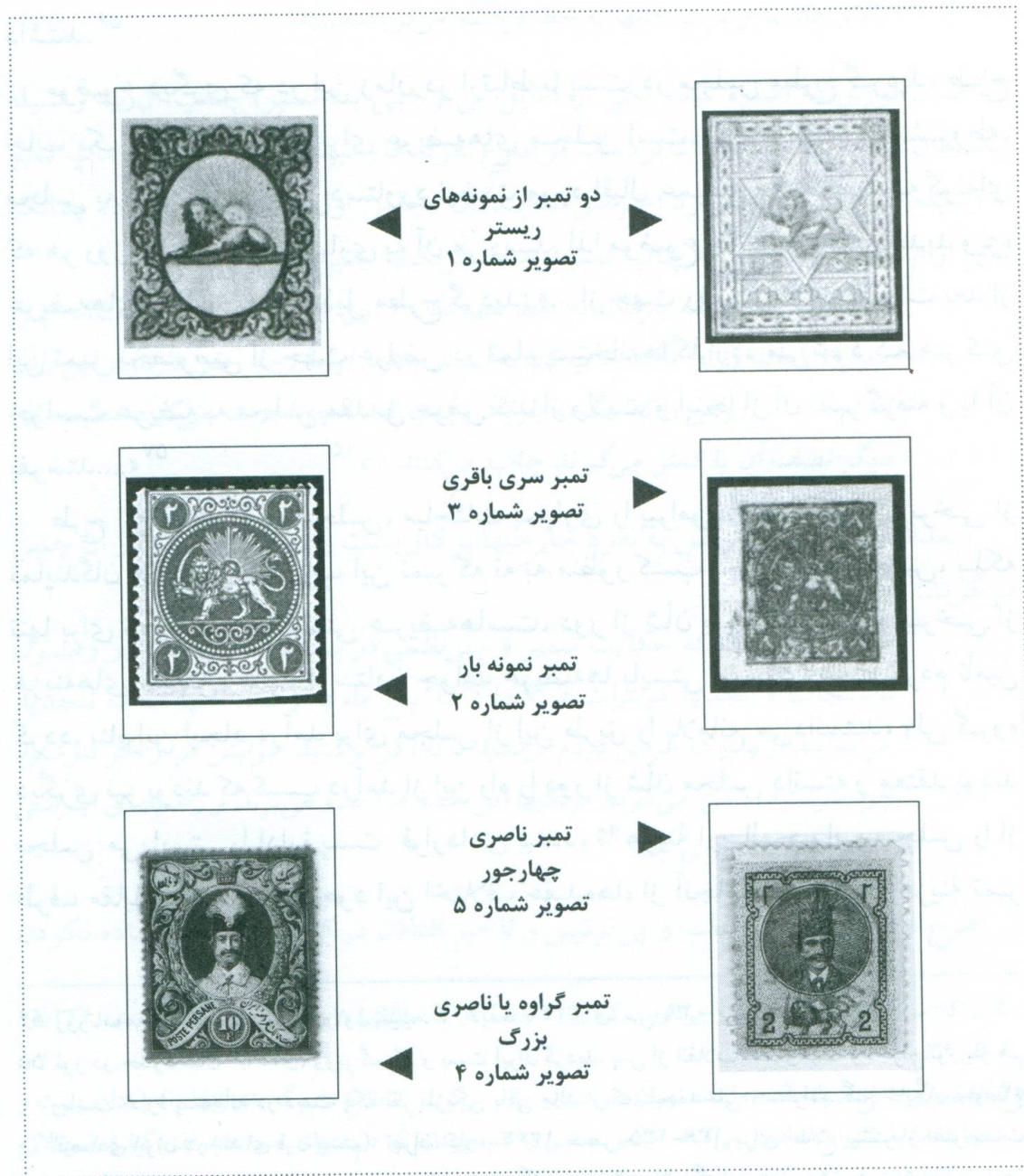
۵۵. نوز در حدود سال ۱۳۲۱ق، وزیر گمرک و پست ایران گردید. پس از انقلاب مشروطیت و اخراج نوز باز هم ریاست اداره پستخانه در دست یک نفر بلژیکی باقی ماند. ر.ک: محمدعلی جمالزاده. گنج شایگان (اوضاع اقتصادی ایران در ابتدای قرن بیستم). تهران، کاوه، ۱۳۶۲. صص ۱۳۵-۱۳۶. برای اطلاع بیشتر از اعتراضات نمایندگان به این امر، ر.ک: زهرا شجعی. نقش نمایندگان در مجالس قانونگذاری عصر مشروطیت. تهران، سخن، ۱۳۷۵. ج ۱، صص ۶۶-۶۸.

۵۶. ن.ک: استیضاح وزیر مالیه توسط وکیل آذربایجان. ر.ک: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۱ ربیع الاول ۱۳۲۵ق، ص ۱۵۰.

۵۷. ن.ک: اعلان انجمن عرایض. ر.ک: روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۷ ربیع الثانی ۱۳۲۵ق، ص ۱۷۸.

۵۸. روزنامه مذاکرات مجلس، دوره اول تقنینیه، ۱۳ جمادی الاولی ۱۳۲۵ق، ص ۱۹۷؛ ۱۲ شعبان ۱۳۲۵ق، ص ۳۲۱.

بر عریضه‌ها می‌توانست از تعداد عریضه‌های پوچ و پیش پافتاده که هرروزه موجب اتلاف وقت مجلس می‌گشت بکاهد، و بسیاری از نمایندگان مجلس نیز با آن موافق بودند، اما تمبر عرایض به چاپ نرسید.^{۵۹}

۵۹. متأسفانه متن کامل مذاکرات دوره اول مجلس را در دست نداریم و در روزنامه مذاکرات مجلس تنها خلاصه‌ای از مذاکرات مجلس ثبت شده و بسیاری از نکات مهم از قلم افتاده است. لذا در مورد تمبر عرایض و مسئله تصویب چاپ آن اطلاعات بیشتری در دست نداریم. ر.ک: فریدون آدمیت. اندیشه‌های طالبوف تبریزی. تهران، دماوند، ۱۳۶۳. ص ۶۰.

تمبر در الوان
تصویر شماره ۶

تمبر ال تهران
تصویر شماره ۷

یکی از تمبرهای
بی‌دندانه محمدعلی شاه
تصویر شماره ۸

مهر اعلام سلطنت پهلوی
بر تمبر شیر و خورشید
مشروطه
تصویر شماره ۹

تمبر احمدی کوچک
تصویر شماره ۱۱

برخی از مهرهای سورشارژ بر تمبر شیر و خورشید مشروطه
تصویر شماره ۱۰